

В'ячеслав Корнієнко

ОПИС ЛАВРИШІВСЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ ІЛАРІОНА СВЕНЦІЦЬКОГО

Вступні зауваження до публікації

Історія дослідження Лавришівського Євангелія сягає вже майже двох сотень років, що минули від часу публікації О. Востоковим у 1842 р. вкладних записів на сторінках рукопису¹. Від того часу вони часто ставали предметом дослідницького інтересу, окремі з них повторно публікувались². Проте попри увагу вчених до вкладних записів, опис рукопису, на сторінках якого вони виконані, — Лавришівського Євангелія, був здійснений значно пізніше — у 1911 р. відомим українським філологом, етнографом та музейником, доктором філологічних наук, директором Національного музею у Львові Іларіоном Свенціцьким³; сама ж праця вийшла двома роками пізніше — у 1913 р.⁴ У статті вчений здійснив ґрунтовний опис оправи та мініатюр рукопису, його складу, деяких вкладних записів, проаналізував морфологічні та фонетичні особливості. Тож Свенціцький по праву вважається першим дослідником Лавришівського Євангелія⁵, чия праця ввела цю пам'ятку до наукового обігу, надавши іншим вченим як основний матеріал до власних студій та окресливши подальші напрямки розв'язання порушених у статті питань.

Звісно, не всі актуальні питання дослідження Лавришівського Євангелія могли знайти розв'язання на початок ХХ ст., що й довели подальші дослідження, які публікуються в тому числі й на сторінках цього видання. Були допущені І. Свенціцьким і деякі неточності: зокрема, в статті він згадує про дев'ять вкладних записів, у той час як їх нараховується чотирнадцять⁶. Усі ці вкладні записи згадуються у праці Востокова, проте зі статті Свенціцького «випали» чотири вкладні на першій сторінці Євангелія, розташовані довкола зображення архангела Михаїла. Причому саму мініатюру архангела Свенціцький описав, тож не бачити ці грамоти просто не міг. Так само не згадується ще один вкладний запис, наведений Востоковим, що виконаний на розвороті аркушів 88зв.—89, який має важливе значення для вивчення історії рукопису. Причини пропуску цих вкладних лишаються нез'ясованими, а припущення, що такий прискіпливий дослідник як

¹ Востоков А. Х. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея, Санкт-Петербург 1842. С. 124–126.

² З останніх праць на тему історії дослідження Євангелія див.: Семянчук А. Лаўрышаўскае Евангелле // *Silva rerum nova*. Штуды ў гонар 70-годдзя Георгія Я. Галенчанкі. Мінск, 2009. С. 238–239. Там же див. основну бібліографію.

³ Про нього див.: Іларіон Свенціцький. Біобібліографічний покажчик. Львів, 2008. С. 5–21.

⁴ Свенціцький І. Лаврашевское Евангелие нач. XIV в.: (Палеографическо-грамматическое описание). – *Известия Отделения русского языка и словесности*. 1913. Т. 18, кн. 1. С. 206–228.

⁵ Smorąg-Różycka, M. *Ewangeliarz Ławryszewski*. Kraków, 1999. S. 27.

⁶ Вірогідно, їх було більше, проте частина могла бути вирізана, адже сліди вирізання помітні на деяких аркушах.

I. Свенціцький просто не помітив їх, одразу варто відкинути. Утім, можливі пояснення пропуску не настільки важливі, у вступній статті просто наведемо ці тексти для повноти картини.

Як вже зазначалось, на першому аркуші, довкола зображення архангела Михаїла, виконані чотири вкладні записи, які у Востокова вміщені під номерами 1—4. Перший з них розташований у верхньому полі, безпосередньо над зображенням архангела Михаїла; він зберігся добре, його текст чітко читається⁷:

Се іаъзъ · князь · Ѡлександръ · Володимировичъ | ѡ своѡй кнагинѡ · москѡвзкоѡ ѡ своѡими дѣтми · далъ ёсмь десатину · стѣвѣ вѣци · оу Лавро | шевъ манастирь · ис Тоурца · оу вѣски.

Під останнім рядком грамоти міститься запис латиницею: Fundował Roku 1429. Umar Roku 1455, хоча ця інформація про дату вкладу Олександра (Оелька) Володимировича не відповідає дійсності, адже дослідник ієрей О. Котельников віднайшов оригінал цієї вкладної грамоти, який наразі опублікований — вона датується 1434 р.⁸

Другий напис розташований праворуч від постаті архангела Михаїла, на рівні його лівого крила; текст його трохи постраждав, проте в цілому може бути прочитаний:

Се іаъзъ великѡй кна | Дмитриѡ Ѡлгирдов[и]чъ · помолился ёсмь | Боу ї Стѡї Бѣци далъ [є] | смь Стѡї Бѣци Гнидков[и] | ча лѡкно пати па[...] | ё · ї ѡзера · и морино | а кто пороушитъ[ї] | ли · при моёмъ ж[и] | вотъ · їли по моём[ъ] | животъ · расудит[с]а со мною прѣдъ Б[г]мъ[ъ].

Права частина запису постраждала під час обрізання листа; В. Розов, який користувався фотографією П. Симоні, наводить частину з цих літер як збережену⁹. Можливо, під час реставрації кінця XIX ст. правий край сторінки був частково пошкоджений.

Наступний запис, розташований у нижньому правому полі аркуша, на рівні ніг архангела Михаїла, дуже сильно постраждав, закінчення його рядків не збереглися:

Се азъ князь А[...] | Борисовичъ ва[...] | кого далъ кс[м]ь[...] | десатину і сел[...] | ўвсего їс пол[...] | сватѣвѣ Бѣци · а[...] | не доправитъ і [...] | по моёмъ живот[е...] | судитъ ему Бѣ [...] | Стѡга Бѣца свое[...] | вить.

Над ним виконана приписка скорописом — того не писали, хоча, можливо, вона не стосується вкладної грамоти. А. Сем'янчук припустила, що в тексті могло йтися про сина Бориса Коріатовича, який здійснив пожертву на користь Лавришівського монастиря¹⁰.

У полі ліворуч, так само на рівні ніг архангела Михаїла, виконаний ще один вкладний запис:

† Сї іа. Волѡко ёскѡви | своѡ братѡ с Гринемъ | дали¹¹ ёсмо Прѣптої | в Лаврошевѣ мѡна | спырь впис¹² нивоу зарѡ | вїноуїо · свою ѡуїноу. | А кпо їмѣ встоуплѣ | расоудилѣ с нами | прѣ Бгмъ. А при то мѣ | спѣвѣ вѣ па Волѡко Гавсовѣ.

Тексти наступних дев'яти вкладних записів, що згадані Востоковим під номерами 5—13, I. Свенціцький наводить у своїй статті, датуючи їх у межах XV—XVI ст., що не суперечить сучасним даним. Усі вони згадують пожертви до Лавришівського монастиря.

Проте Свенціцький пропустив ще один вкладний запис, опублікований Востоковим під номером 14, що, як зазначалось, розташований на аркушах 88зв.—89. Варто відмітити, що він виконаний у близькому до інших текстів рукопису стилі, вирізняючись від інших вкладних записів. Від решти тексту цей запис відділений червоною лінією.

Текст цього вкладного запису зберігся добре, він чітко читається:

Гї помози рабу свое | му Юрью Болковичю · | создавшему црѣвѣ | ѡ ѡлтарь · стѡго архи | ерѣвѣ Хѣва Николзи · | перенесѣнѣ чѣтнзи | хъ него моцїи · снѣ | своему Валфромъ | ю · А повелѣнѣемъ | блѡговѣрнаго ї хрѣтѡ | любиваго княза | великого ФМихаїла | Кедемїновича · | Се же придалъ Юрьїи Бо | лковичъ · ѡ своєю братъ | нею · к црѣви стѣму Ни | колъ | землю пашную · ѡ | землю вортную · ѡ | клѣтку торговую · | што поїти ладану ѡ | темьану к црѣви · | Се же коли сѣд моє | го їзыемьлѣтѣ Ва | лфромѣва · а по него | животъ · кого Бѣ їзвѣ | реть ѡ стѣїи Никола | тому все то¹³ што к црѣви | предалъ ксѣмь · ѡ сво | нею братїнею · А кто | ѡїиметь ѡ црѣви стѣго | Николзи судитѣ

⁷ Тут і далі тексти вкладних записів подаються відповідно до сучасного прочитання за наданими мені фотокопіями аркушів Євангелія.

⁸ Котельников А., ієрей. Вклады в Лавришевский монастырь от основания (ок. 1250 г.) до принятия унии в 1596 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.bogoslov.ru/text/2973415.html>.

⁹ Розов В. Українські грамоти. Том 1: XIV в. і перша половина XV в. // Исторично-філологічний відділ Української академії наук. Збірник № 63. Постійна комісія історії української мови під керівництвом акад. А. Е. Кримського. Пам'ятки і студії з історії української мови. Вип. 1–К., 1928. С. 32–33.

¹⁰ Сем'янчук А. Лаўрышаўскае Евангелле. С. 241.

¹¹ Рядок виправлений, спершу було написано далъ, потім дописано ми.

¹² Слово дописане над рядком.

¹³ Слово дописане над рядком.

со | мною передъ БГѣмъ · | ѿгда придетъ правѣ | | днзій судній · хота су | дити живзѣмъ ѿ мртвзы | мь и оуздати комуждо | противу дѣломъ его амѣи ·.

Ліворуч від тексту виконана приписка: Ф Коріата | княза ново | горѣского. | рокѣ ꙗтѣсѣ. | то ієст А. «1329». Місце цієї приписки до основного тексту вказує надрядкова літера Ф над ім'ям Михайла Гедиміновича. Тобто її автор уточнив, що в тексті мовиться про князя новгородського Коріата-Михайла Гедиміновича, який звелів Юрію Болковичу здійснити пожертву у 1329 р. для збудованої ним церкви на честь перенесення мощів св. Миколая. Звідки взята ця дата — лишається невідомим; найвірогідніше, у подальші роки в рамках ревізії монастирських володінь інформація дарчих уточнювалась, звідки й виникали подібні приписки. Як показала історія з вкладним записом Омелька Володимировича, такі точні дати-приписки на сторінках рукопису не завжди точно відповідають дійсності, хоча зазначення імені князя впевнено вказує на здійснення пожертви саме у часи його князювання. Означена пряма дата нерідко сприймається як визначення орієнтовного часу написання Лавришівського Євангелія¹⁴, хоча наразі пам'ятку датують також і ранішим часом — в межах останньої чверті XIII ст.¹⁵

Вкладний запис Юрія Болковича цікавий згадуванням фундовоаної ним церкви на честь перенесення мощів св. Миколая, для якої здійснені усі ці пожертви. Адаже інші вкладні записи XIV—XV ст., що вийшли здебільшого із середовища новгородської шляхти¹⁶, згадують Богородичну церкву Лавришівського монастиря біля Новогрудка¹⁷, жодним чином не згадуючи в ньому церкви св. Миколая. Причому варте уваги те, що запис зроблено у вільному нижньому полі арк. 88зв.¹⁸, він відділений від тексту напису виконаним червоним чорнилом хрестиком з горизонтальними лініями на рівні щогли. Вигляд літер в цілому подібний решті тексту, проте має деякі відмінності у написанні окремих графем, тож виконаний він іншим автором і вже після появи основного тексту, що підтверджує факт перенесення у нижнє поле арк. 89 завершення напису, який не вмістився у відведене поле. Відтак, означений вкладний запис в хронологічному плані близький до часу створення Євангелія, для розміщення якого використано незаповнене мініатюрою поле сторінки рукопису. Отже, дарча Юрія Болковича церкві Перенесення мощів св. Миколая була розміщена на сторінках Євангелія, оздоблення якого з якихось причин не було завершено.

Досліджуючи питання локалізації Лавришівського монастиря, ієрей О. Котельников дійшов висновку, що запис Юрія Болковича та фундування ним церкви не були пов'язані з Лавришівським монастирем, а стосувалися одного з давніх храмів, можливо, у Новогрудку, в якому тоді княжив Коріат-Михайло Гедимінович, оскільки такої церкви в монастирі не існувало¹⁹. Отже, спираючись на відомості вкладної грамоти, варто визнати, що написання Євангелія не було пов'язане із Лавришівським монастирем та призначалось для іншого монастиря чи храму, найвірогідніше, для церкви на честь перенесення мощів св. Миколая. І вкладний запис виник тоді, коли рукопис перебував в цьому храмі, тож його виконання з перерахуванням пожертв мало актуальне значення для служителів, на відміну від того часу, коли Євангеліє перебувало у Лавришівському монастирі — тоді на сторінках з'являються вкладні записи-пожертви цієї обителі.

У контексті висловленого вище можливо пов'язати будівництво Юрієм Болковичем (або Волковичем)²⁰ церкви з доволі рідкісною посвятою на честь перенесення мощів св. Миколая із маловідомим храмом, розташованим у теперішньому с. Збручанське (кол. Новосілки) Тербовлянського району Тернопільської області України. Здійснені тут наприкінці 1980-х рр. архітектурно-археологічні та мистецтвознавчі дослідження співробітників інституту «Укр-західпроектреставрація» І. Могитича, Р. Могитича та Я. Мовчана дозволили найвірогідніше

¹⁴ Докл. див.: Семянчук А. Лаўрышаўскае Евангелле. С. 239–240.

¹⁵ Див., напр.: Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog / A. Naumow, A. Kaszlej. – Wyd. 2. – Kraków, 2004. – S. 69; Крысько В. Б. Предисловие // Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Т. XI. – М., 2016. С. 10.

¹⁶ Див.: Русіна О. В. До атрибуції вкладних записів Лавришівського Євангелія // Український археографічний щорічник. Нова серія 3/4 (1999) 98–102; Семянчук А. Лаўрышаўскае Евангелле. С. 243.

¹⁷ У І. Свенціцького помилково вказаний Новгород-Сіверський.

¹⁸ Загалом, на сторінках Євангелія наявні такі вільні від тексту місця, які найвірогідніше розглядати як намітки під розміщення мініатюр.

¹⁹ Проте з цим написом пов'язана легенда щодо Микілької церкви, яку спростовано; докл. див.: Котельников А., ієрей. К вопросу о локализации Лаврышевского монастыря. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bogoslov.ru/text/2586245.html#_ftn16.

²⁰ Пор.: Семянчук А. Лаўрышаўскае Евангелле. С. 239.

датовати церкву, збудовану в межах доволі великого поселення²¹, часом не пізніше другої половини — кінця XIII ст. Зважаючи на поправку Євангелія, будівництво церкви можна віднести до першої чверті XIV ст.²² Згідно інформації грамоти 1393 р., власником села Новосілки в цей час стає пан Волчко²³, вочевидь, батько Юрія — фундатора цього храму. На час спорудження церкви на честь перенесення мощів св. Миколая цей регіон входив до складу Литовського князівства, більше того, підлягав юрисдикції Коріатовичів, зокрема Олександра — сина Михайла-Коріата Гедиміновича²⁴. Саме особа останнього згадується у вкладному записі на сторінках Євангелія, а зважаючи на «веління» Михайла-Коріата Юрію наділити збудовану ним церкву, Юрій перебував у васальних відносинах саме з батьком, а не сином²⁵. У 1340-х рр. розпочалась боротьба за цей регіон між Польщею та Литвою, що закінчилась поразкою останньої. Олександр, вочевидь, перейшов під руку польського короля²⁶, а частина шляхти мусила перебиратись до власне литовських володінь, в тому числі й деякі Волчковичі, які, як служива знать, могли отримати земельні володіння в межах підвладних Михайлу-Коріату Гедиміновичу земель, який на той час княжив у Новогрудку. Тоді ж разом із Волчковичами до литовських володінь могло потрапити і Євангеліє, яке згодом опинилось у Лавришівській обителі, де, вірогідно, було завершено. Відтоді рукопис тісно пов'язаний із монастирем.

На виникнення рукопису в українських землях може вказувати згадування в Лавришівському Євангелії пам'яті «троса оу роуцѣи земли вѣвша при князѣхъи Стополучи и Володимѣри и Дѣдѣвѣ и Олговѣ в лѣ̄тѣ̄ ̄ѣ̄х̄ѣ̄ вѣ̄тѣ̄ ч̄д̄ ноци», згадки про який виявлені ще в одному рукописному Євангелії — Холмському²⁷, проте у скороченому вигляді: «во тѣ̄ д̄нь пам̄л̄ страуса» (арк. 163зв.). Проведене мною дослідження історії появи цієї пам'яті у місяцесловах обох Євангелій та згадка в тексті Лавришівського впливових князів початку XII ст. — великого київського Святополка Ізяславича, переяславського Володимира Всеволодовича Мономаха, сіверського Олега Святославича та малопомітного на тогочасній політичній арені дорогобузького князя Давида Ігоровича — дозволили встановити, що пам'ять про цей землетрус потрапила до місяцесловів обох Євангелій з протографа, написаного на теренах Дорогобузького князівства у близький до означеного землетрусу час, на що вказує точна година доби, коли він стався. Тож Холмське та Лавришівське Євангелія походять від одного протографа, що має волинське походження²⁸. Варто зазначити, що Дорогобузьке князівство межувало з Терехівським.

На українську редакцію пам'ятки вказують і проаналізовані І. Свенціцьким її мовні особливості²⁹, хоча у публікації він все ж схилився до думки про північну білоруську редакцію Лавришівського Євангелія. Утім, зважаючи на чіткі риси української редакції, у пізнішій праці вчений зазначив, що Євангеліє «писане на пограниччю з північними говорами України»³⁰, тобто охоплює територію історичної Волині.

Звісно, викладені вище міркування щодо місця виникнення рукописної пам'ятки та її подальшої історії не позбавлені гіпотетичності, підтвердити або спростувати які допоможуть як виявлення нових історичних джерел, так і поглиблене вивчення самого Лавришівського Євангелія, чому сприятиме це факсимільне видання. Зрозуміло, що воно було б неповним без публікації першого ретельного опису І. Свенціцького, який і на сьогодні не втратив наукового значення. Стаття Свенціцького публікується українською мовою, переклад здійснено за оригіналом 1913 р., проте з усуненням деяких неточностей, про які мовилось вище, а також уніфікацією посилань.

²¹ Могитич І., Могитич Р., Мовчан Я. Церква з княжої доби села Новосілка // Літопис Борщівщини: історико-краєзнавчий збірник. Вип. 4. Борщів, 1993. С. 3–8.

²² На жаль, наразі у нас мало відомостей про особливості української архітектури та стінопису XIII–XIV ст., аби мати можливість робити більш точні порівняння.

²³ Розов В. Вказ. праця. С. 51–52.

²⁴ Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст., історико-генеалогічне дослідження. Львів, 1996. С. 109.

²⁵ Пор.: Паушто В. Т. Образование Литовского государства. М., 1959. С. 322, 480.

²⁶ Войтович Л. В. Вказ. праця. С. 109.

²⁷ І. Свенціцький цього напису не згадував.

²⁸ Докл. див.: Корнієнко В. В. Холмське Євангеліє: до історії рукопису // Холмське Євангеліє XIII століття. Видання факсимільного типу. К., 2015. С. 352–353; Корнієнко В. В. Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: Інформаційний потенціал джерела. К., 2014. С. 150.

²⁹ Див., напр.: Турилов А. А. Книгописание // Владимиро-Вольнская епархия // Православная энциклопедия. Т. 8. С. 726–732. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/159136.html>.

³⁰ Свенціцький І. Новосадський апостол (опис рукопису XIV в.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. СXXXVI–СXXXVII. Львів, 1918. С. 162.